

El desaparegut retaule de Púbol

per

Josep Galzada i Oliveras

En vuit números de la «Revista de Girona» i degut a la labor investigadora del Dr. Jaume Marquès i Casanovas, hem pogut seguir una vertadera història dels senyors de Púbol, aquest simpàtic poble del Baix Empordà, amb el seu castell que l'any 1969 adquirí en propietat Helena Diakanoff Deolina com un valuós obsequi del seu espós, el famós pintor Salvador Dalí i Dcmènech, els quals han portat a terme una important restauració d'aquesta ex-senyorial mansió que, després d'un gloriós historial, havia passat les vicissituds pròpies del temps, i darrerament havia vingut a parar no res més que a una desgavellada casa de pagès.

El castell de Púbol tenia la seva església, com tots els castells medievals. Però des de fa molt de temps, podríem dir segles, aquesta església quedà desvinculada del castell i passà a ésser església parroquial sota la dependència i autoritat úniques del Bisbat de Girona.

En el nostre Museu Diocesà es guarden unes veritables joies artístiques que ens parlen a bastament del passat gloriós d'aquesta localitat empordanesa de Púbol. Concretament es tracta de dues capes pluvials d'exquisitada brodadura, i del famós retaule de Sant Pere, obra que realitzà Bernat Martorell per encàrrec dels espços Campllong-Corbera. El mestre Martorell firmà el contracte de realització del retaule l'any 1437, però en el revers del mateix retaule pot llegir-se avui encara, escrit en carbó, la data: 7 juny 1442, segurament la data de la terminació de la peça. Aquest retaule presidia l'altar major de l'església, i Sant Pere, al qual estava dedicat, havia esdevingut, potser per aquesta mateixa raó, el titular de l'església i actual parròquia de Púbol.

El retaule de Sant Pere, de Martorell, es lliurà sortosament de la crema o destrucció, i si bé desconeixem com succeí això l'any 1936 i a qui es deu el mèrit d'haver-se salvat aquesta obra d'un dels millors autors de la pintura gòtica catalana, cal fer constar també el mèrit del bisbe Dr. Cartaña en haver salvat aquest retaule d'una altra destrucció no menys lamentable i segura, deguda a la incúria dels homes i el pas del temps, ja que el retaule després de la guerra es trobava en molt mal estat. A aquest fi el Dr. Cartaña ordenà l'ingrés del retaule al Museu Diocesà evitant una gradual deterioració i esperant l'oportunitat d'una bona restauració. Aquesta restauració ha estat portada a terme feliçment i avui el retaule de Martorell està instal·lat en la capella de Sant Pere de la Catedral de Girona, on, a més de la veneració de que és objecte aquesta obra religiosa, hom no sap que més admirar, si l'artístic retaule o la capella romànica, també recentment restaurada, que li serveix de marc incomparable.

Però a Púbol hi havia encara una altra obra religiosa de gran mèrit artístic. Efectivament, en un altar lateral de l'església el propi senyor

Dos quadres de la predella del retaule, en el costat de l'Epístola. Representant un Sant Bisbe i una Santa no verge.

F. Montsalvatje pogué admirar personalment, a principis del segle actual, un altre retaule, de menors dimensions que el de Martorell, dedicat a la Mare de Déu, i al qual l'illustre historiador qualifica dient que «es una miniatura en sus cuadros de un dibujo correctísimo que parece en su tonalidad un verdadero esmalte», i afegeix que és millor encara que el retaule de Martorell, és a dir, el de Sant Pere.

També el Dr. Marquès es fa ressó de la notícia i del judici de Montsalvatje, dient que el poble i l'art han de lamentar la desaparició o destrucció d'aquest petit retaule, el qual, segons fa notar el Dr. Marquès, la tradició del poble atribuïa al mateix autor de les taules gòtiques de Castelló d'Empúries.

D'aquest retaule desaparegut nosaltres només en coneixem fins ara la fotografia d'un petitíssim fragment, publicada per F. Montsalvatje en el volum dissetè de les seves «Noticias Históricas», pàg. 316. I a fe que el rostre femení que apareix en aquesta fotografia, bé i que només sigui el bust d'una de les figures

representades en el retaule, ell sol ja avala de sobres el judici tan favorable de Montsalvatje sobre el valor artístic d'aquest retaule de la Verge.

Però vet aquí que en la labor —una de tantes— que està portant a terme el Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona, i que consisteix en la confecció d'un Arxiu Documental Fotogràfic, hem tingut la sort de trobar 10 fotografies d'aquest desaparegut retaule. I encara és més sort que una d'aquestes fotografies és la de tot el retaule muntat en el seu propi lloc, és a dir, una fotografia que ens permet donar a conèixer tota la composició general del retaule, el qual consta de sis taules.

Una d'aquestes taules és la predella, la qual consta de cinc quadres. Tractant-se d'un retaule d'un altar lateral, en lloc d'haver-hi el sagrari al centre de la predella, hi veiem un **Crist**, no solament abatut pels dolors de la Passió, sinó mort, com ho demostra la gran llaga del costat produïda per la llançada. A

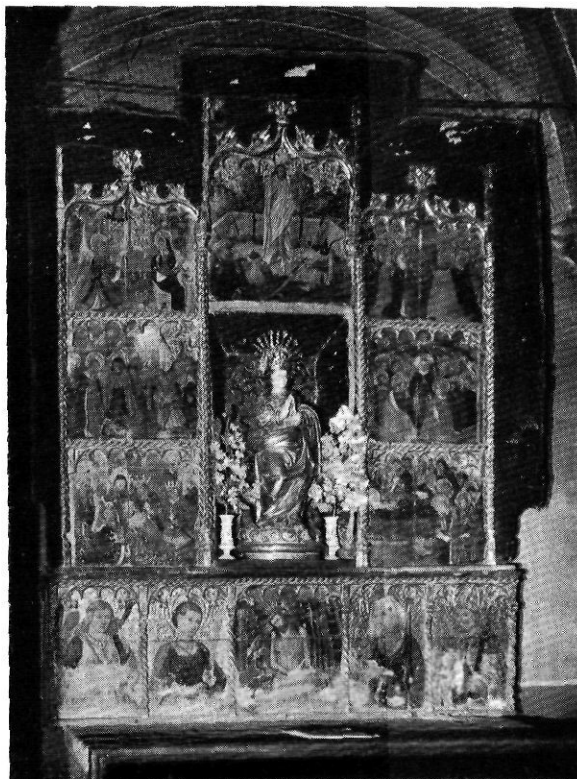
un i altre costat de la figura de Crist, hi ha els emblemes de la Passió. I així, a més dels pals travessers de la creu, al costat esquerre de Crist s'hi veuen l'escala, la llança, la canya amb l'esponja, i al costat dret hi ha els assots, la columna, i unes mans en actitud increpadora que evidentment són les mans d'uns jueus presents en el balvari, si bé les seves figures no apareixen en el quadre ni hi ha espai per a posar-les. I és curiós que la figura de Crist no és jacent, sinó dret, i es veu només des de mig cos, i porta un nimbe radiat, és a dir, que dóna una espècie d'aureola de raigs de llum.

Pel que fa als quadres laterals de la predella, el primer, començant pel costat de l'Evangeli, representa a **Sant Jordi**, si bé la pintura de la meitat inferior del quadre està molt deteriorada, més ben dit, ha desaparegut totalment. No obstant, és pot veure molt bé que el Sant va vestit de cavaller i sosté amb la mà dreta, revestida amb manyoples, la llança.

El quadre que segueix representa a **Santa Llúcia**, verge i màrtir. També el quadre està deteriorat en la part inferior, però, malgrat tot, l'espectador pot admirar una figura femenina finíssima, exquidada, còrpenedora. Com a verge, va amb el cap descobert, amb una ratlla molt tènuea que parteix la cabellera, i amb el detall d'una ret que li cobreix la part de darrera el cap, detall que evidentment ens descobreix l'ús d'aquest abillament femení del temps de l'artista. Com atribut comú, la Santa porta la palma del martiri a la mà esquerra. I com atribut personal sosté amb la mà dreta un plat amb dos ulls. La túnica enriquida amb un coll finament brodat i una mica escotat, i el delicat collaret que porta la Santa, estan en consonància amb la finor de tot el seu rostre, ulls, nas i boca. És una figura deliciosa.

I passant al costat de l'Epístola, trobem dos altres quadres, fent simetria amb els dos anteriors. En cada un d'ells hi ha també una figura, i fins la simetria es troba en què en el primer quadre hi ha una figura masculina, i en el segon una figura femenina. Però dissortadament és del tot impossible identificar aquestes figures. Tractant de descriure-les, diguem que en el primer quadre es representa la figura d'un **bisbe**, amb els atributs comuns dels induments pontificals, mitra, bàcul i guants. Amb la mà esquerra sosté el bàcul, i amb la dreta beneeix. Però no hi ha cap atribut personal que ens permeti ni arriscar el nom d'aquest sant bisbe.

El quadre del costat creiem que representa **una Santa no verge**, perquè porta el cap cobert per una toca, si bé aquest indument és de caire noble i ric. Aquesta Santa porta túnica amb escot i mantell, i l'única particularitat que podem anotar, és que sosté amb la mà esquerra un plec del seu mantell. El rostre és gairabé una còpia del rostre ja descrit de Santa Llúcia, és a dir, de faccions immillorables. En un cos-

Retaul lateral de l'Església Parroquial de Púbol, dedicat a la Verge Nostra Senyora.

tat d'aquest quadre, i és precisament el que correspon a la mà dreta, ha saltat la pintura, i potser això ens priva de saber algun atribut personal d'aquesta Santa que ens permetria d'identificar-la.

Passant ara a la taula del costat de l'Evangeli, diguem que consta de tres quadres sobrepasats, tots ells referents a la infància de Jesús. El quadre superior representa l'**Anunciació**. No cal dir que es tracta d'una plasmació pictòrica deliciosa i extraordinària, però això hauriem de repetir-ho de tots i cada un dels temes o quadres que componen el retaul. Diguem, doncs, d'una vegada per totes, que es tracta d'una obra que s'ha d'atribuir a una mà mestra de la Pintura Medieval Catalana, segurament del segle XV.

L'espectador que contempla aquest quadre de l'Anunciació, veu a mà esquerra la figura de l'Àngel ricament vestit, com a símbol del concepte típicament medieval de la «jerarquia» angèlica, amb uns cabells arrissats, amb unes ales notablement grans, sostenint amb la mà esquerra un rotlle que s'obre en direcció ascendent i que porta la inscripció: «**Ave gratia plena**». A la dreta de l'espectador hi ha la figura de la Verge, sentada en el banc d'una mena de pupitre, vestida amb túnica i man-

Quadre central de la predel·la del retaule.
Representa a Crist mort.

tell, el qual li cobreix només una part del cap. La mà dreta de la Verge insinua una actitud de reserva o sorpresa, mentre l'esquerra es manté sobre els llibres sagrats que hi ha damunt de la taula del pupitre. L'artista trobà encara un recurs artístic, que trobem en altres quadres semblants i d'artistes diferents, però que en aquest cas és d'una notable exquisitesa, i és un gerro, situat a terra, damunt mateix del paviment de l'estança, i que separa les dues figures. El gerro, delicat i fi, conté unes flors, probablement assutzenes, que arriben a l'altura de mig cos de les dues figures. L'àngel i la Verge porten corona, si bé la de l'àngel, més senzilla, no té més decoració que uns pics que l'emmarquen, i la corona de la Verge conté una decoració floral en tot el seu interior.

El quadre central d'aquesta taula és l'**Adoració dels Pastors**. En primer terme, a l'esquerra, la Verge, amb una corona igual a la suara descrita, amb túnica i mantell que li arriba només fins al coll, quedant el cap al descobert, i amb les mans creuades en el pit. Al seu costat Sant Josep, amb un nimbe, no circular com el de la Verge, sinó apainelat o poligonal, que és un octavat de porcions de cercle amb la concavitat d'entrada. En aquest nimbe els sis cercles visibles són dobles amb punts en el seu interior i també amb uns raigs, en el mateix interior del nimbe, que surten de darrera

del cap del Sant, el qual està amb les mans juntes i per tant en actitud devota. Els sants esposos tenen la vista fixa en la figura de l'Infant diví que està en el sòl, nu, damunt d'un petit matelàs, i amb raigs de llum que surten a dreta i esquerra, de tot el seu petit cos.

Darrera de la Mare de Déu hi ha una altra Santa, no verge, perquè porta toca, i d'edat més avançada que la de la Verge. Pot representar, per tant, a Santa Elisabet que, en justa correspondència, hagués vingut a ajudar a la Verge en el part. Aquesta Santa porta corona molt més senzilla, de doble cercle, sense cap decoració. A la dreta, també a primer terme, es veuen dos pastors, de genolls en terra, adorant el diví Nadó. Tots dos porten gaiato i una carbasseta. Un pastor, el que va al davant, està amb les mans juntes, l'altre les té creuades en el pit, i cap d'ells porta corona. Per completar el quadre, es veu, en el centre i al fons, com treuen el cap per damunt d'una menjadra el bou i la mula. Finalment coronen el quadre unes figures d'àngels, molt poc visibles pel mal estat de la pintura, amb un rotlle estès en el qual amb prou feines es veuen algunes lletres, però que sens dubte són les paraules bíbliques de l'anunci dels àngels als pastors.

El quadre inferior representa l'**Adoració dels Mags**. Tornen aparèixer les tres figures del quadre anterior, ço és, al costat esquerre la Verge, al seu costat Sant Josep, i darrera de la Verge la figura d'una altra Santa que probablement és Santa Elisabet. Els tres personatges porten les mateixes corones suara descrites. Però ara la Verge té el seu Fill a la falda i el mostra als Mags. Un d'ells, el que està més a la vora del Nen, està agenollat i oferint el seu dó. Els altres dos estan darrera seu, drets, esperant el seu torn d'adorar a l'Infant. Els Mags porten corona reial.

I amb això podem passar a la taula que ocupa la part superior del centre del retaule, és a dir, el seu coronament. Consta, com és costum molt general, d'un sol quadre, més elevat que els de les dues taules laterals. I en aquest retaule, aquest quadre superior representa la **Resurrecció** de Jesucrist. Destaca al bell mig la figura del Senyor, alta, esvelta, amb el nimbe crucífer. Va embolcallat només amb un mantell blanc que deixa a la vista el pit i les cames. La mà dreta sembla en actitud de beneir, i en la mà esquerra porta un llarg làbarum. Té a cada costat un arbre. A l'entorn del sepulcre obert s'hi veuen uns soldats romans amb la llança, mig asseguts a terra i adormits. A mà esquerra i a l'extrem inferior del quadre, però en primer terme, s'hi veu la figura d'un jueu, fàcil de reconèixer per la mena de capell rodó que porta. Tota aquesta escena està tancada i delimitada per una paret d'escassa alçada, detall per cert molt original. Completen el quadre un camí en ziga-zaga, a l'esquerra del quadre, que deu conduir cap a la ciutat santa de Jerusalem, ja que a la dreta del camí,

Dos quadres de la predel·la del retaule en el costat de l'Evangeli. Representa a Sant Jordi i a Sta. Llúcia.

ja una mica allunyats, es veuen uns edificis, com també a la dreta i al lluny es veu un conglomerat d'edificis i torres.

La taula del costat de l'Epístola, a la mateixa alçada i fent simetria amb la descrita de l'altre costat, consta també de tres quadres, tots referents a escenes o fets posteriors a la Resurrecció. I així el quadre superior representa l'**Ascensió del Senyor** i és molt simple. Al centre hi ha una gran roca, a la part superior es veuen uns peus i al seu damunt un petit tros de túnica. És una manera ingeniosa d'imaginar, més que de representar, l'instant en el qual el Senyor desaparegué de la vista dels Apóstols en direcció cap al cel. A terra, i a un costat i l'altre, hi ha els Apóstols, tots ells amb nimbe o corona circular, i en primer terme la Verge Santíssima també nimbada. La Verge i els Apóstols adrecen la mirada cap al cel.

El quadre central representa la **Pentecosta o Vinguda de l'Esperit Sant**. És també una representació senzilla, però original. Al centre superior hi ha l'Esperit Sant en forma de co-

lom. La resta del quadre està ocupada totalment pels Apóstols rodejant a la Mare de Déu. Tots els personatges porten nimbe circular. La peculiaritat d'aquesta pintura és que, en lloc de les llengües de foc, es representa l'acció de l'Esperit Sant mitjançant unes llargues línies d'un quart de cercle que eixint del colom vénen a parar sobre cada un del cap dels Apóstols i de la Verge. Això dóna la sensació i fa l'efecte de que la Verge i els Apóstols estan sota una cúpula de raigs.

El quadre inferior representa la **Dormició o Mort de la Mare de Déu**. Damunt d'un llit sense cap mena d'adorn reposa el cos vestit de la Verge, amb el cap un xic elevat descansant segurament sobre un coixí. Voltant el llit de la Verge, des del darrera fins al costat esquerre del llit, hi ha els Apóstols en actitud compungida.

El retaule havia de tenir el quadre de la taula central, lògicament de dimensió més grossa que tots els altres i destinat a la Verge Nostra Senyora, ja que aquesta era la dedicació

Dos quadres del retaule de la Verge: representen l'Anunciació i l'Adoració dels pastors.

i el nom del retaule. S'en deia el retaule de la Mare de Déu. Potser originàriament havia existit aquest quadre amb una pintura representant a la Verge. El cas és que en la fotografia que tenim, no hi ha cap pintura. El que hi ha és una fornícula amb una imatge o talla de la Verge, si bé és evident que tampoc es tracta d'una marededéu gòtica, sinó d'època molt posterior, barroca.

I amb això queden descrites les pintures d'aquest retaule de la Verge que hi havia en un altar del costat dret de l'església parroquial de Púbol, tan ponderat, des del punt de vista artístic, pel Sr. F. Monsalvatje que pogué admirar-lo personalment, com ja hem dit. («Noticias Históricas», 17, pàg. 317).

Aquesta descripció pot completar-se dient que tant els quadres de la predella com els dos inferiors i els centrals de les taules laterals, estan delimitats per uns marcs verticals i horitzontals en forma de columnes acordonades, però els marcs horitzontals estan més adornats perquè porten dessota uns arquets en semicercle, l'últim dels quals, a cada costat, acaba amb un motiu floral. I per que fa als tres quadres superiors, queden delimitats en la seva part alta d'una manera molt més solemne, com en tants d'altres retaules de l'època gòtica, per

tres arcs florençats o conopials, adornats en la seva part inferior per arquets semicirculars i en la seva part superior o exterior per motius florals. I ja no queda res més per a dir, sinó que les quatre columnes verticals acordonades que delimiten els quadres del retaule, es rematen cada una, en la part superior, amb un pinacle de regular alçada.

Reflexionant, però, una miqueta sobre aquesta «miniatura» de retaule de Púbol, hem de reconèixer que l'artista i autor de l'obra, en encarregar-li un retaule dedicat a la Verge, trobà la manera de realitzar-lo, no solament dedicant una taula central a una pintura o a una imatge de la Mare de Déu, sinó de manera que en tots els temes dels altres quadres l'espectador devot trobés sempre en lloc destacat la figura de la Verge. És ben manifesta, doncs, la intenció de posar de relleu la presència i intervenció de la Verge en tots els temes del retaule, des de l'Encarnació o Anunciació fins a la Dormició o Mort de la Verge Santíssima. L'única excepció és el quadre de la Resurrecció, per raons òbvies de conformitat amb la Bíblia. És amb tota propietat, doncs, que es pot dir que l'artista realitzà un retaule dedicat a la Verge. I això ens demostra una vegada més que, de la mateixa manera que en els capitells i frisos historiatos del període romànic, la finalitat primària dels retaules, ja en el període gòtic, no era altre que una finalitat pedagògica, és a dir, fer entrar pels ulls del poble devot els fets cabdals de la història de la salvació cristiana, i fent destacar gairebé sempre, un d'ells en particular.

Però abans d'acabar, volem dir quelcom sobre la qüestió del possible autor d'aquest retaule de la Verge, de Púbol. Seria menys complicat, sens dubte, proposar-nos només la qüestió sobre l'època de la seva composició, la qual, com ja hem dit, amb alguna probabilitat, pot situar-se en la segona meitat del segle XV, potser a començaments. No obstant sobre això nosaltres tenim molt presents les paraules d'un dels més experts coneixedors de la Pintura Medieval Catalana que tenim en l'actualitat en el nostre país, el qual ens deia en una ocasió que, després de tants anys d'haver-se dedicat a aquest estudi, cada dia estava més convençut de què era molt arriscat determinar l'autor i època d'una obra pictòrica, a menys de què constés formalment en una documentació escrita o que en algun lloc de la mateixa obra hi constés el nom de l'autor i any de la terminació de l'obra.

I aquest judici no sembla gens exagerat a qui conegui una mica les circumstàncies històriques en les quals havien de treballar els artistes en l'època medieval, els quals havien de subjectar-se, àdhuc d'una manera humiliant, a les clàusules d'un contracte, fins acceptant, de vegades, la condició expressa d'haver de copiar el retaule d'un altre pintor en plasmar pictòricament el mateix tema.

Però sense ànim de dogmatitzar, i menys encara de polemitzar, direm només que sobre l'autor d'aquest retaule lateral de l'església de Púbol hem trobat dues opinions. Segons el Dr. Marquès, la «tradició del poble atribuïa aquesta obra religiosa i artística al mateix autor de les taules gòtiques de Castelló d'Empúries» (RGN núm. 78, pàg. 7). Nosaltres, després d'un detingut estudi comparatiu, creiem que aquesta «tradició popular» no té gaire fonament.

Per altra part, tampoc acabem de veure la possibilitat de pensar en la identitat d'autor dels dos retaules de Púbol, el de Sant Pere fet per Bernat Martorell, i aquest retaule de la Verge.

En canvi el Sr. Joan Sutrà i Viñas cregué haver trobat «analogías» entre aquest retaule lateral de Púbol i el retaule de Sant Bartomeu de Cruïlles. Aquest últim, com sabem, és d'autor ignot i per això mateix conegut amb el nom de **Mestre de Cruïlles**.

Doncs bé, a part de no poder comparar el tipus de pintura ni els fondos daurats, degut a haver desaparegut aquest retaule de Púbol l'any 1936, hem volgut detenir-nos en la comparació d'altres detalls d'aquests dos retaules. Això ens ha portat a la conclusió de què realment cal reconèixer una sèrie d'analogies entre ells, com són les columnes acordonades (en el retaule de Castelló són trenades), el caràcter florençat dels arcs delimitants dels quadres superiors, els relleus de fondo, les corones reials dels Mags tan semblants a la corona del rei Polemi en el martiri de Sant Bartomeu, les

característiques dels personatges jueus... Tot això ens fa pensar que no anava gaire desenterrat el Sr. Sutrà en pensar en la possibilitat de què el Mestre de Cruïlles pogués ésser l'autor d'aquests dos retaules: el de Sant Bartomeu, de Cruïlles, i el de la Verge, de Púbol (RGN núm. 57 pàg. 32).

En tot això, repetim-ho, és molt perillós de dogmatitzar, perquè són evidents les analogies en totes les obres produïdes en una mateixa època i en uns mateixos voltants i encontorns del nostre país. I sempre és menys arriscat cercar i estudiar les diferències, i no pas les analogies, que es poden detectar en aquestes obres.

Volem acabar dient que no ens ha semblat totalment inútil donar a conèixer, amb la màxima precisió possible, aquest retaule de la Verge, de Púbol, dissortadament desaparegut. Però és just fer constar que això no hauria estat possible sense la col·laboració intel·ligent i eficaç que la Sra. Montserrat Gener de Puigdevall ens ha vingut prestant, d'un temps ençà, en el treball de confeccionar i ordenar l'Arxiu Documental Fotogràfic del Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació Provincial. Com també hem de reconèixer que tot això es deu a l'impuls que la Srta. Aurora Martín, com a Cap de l'esmentat Servei, ha volgut donar a aquesta obra pacient de l'Arxiu Fotogràfic, tot just començada, no infravalorant-la, ço que demostra una vegada més una perspicàcia i capacitat de direcció en el compliment del seu càrrec, sense les quals moltes d'aquestes obres quedarien malauradament sense fer.